

Hoofstuk 1

Verantwoording

It seems to me that we are living in a formative moment for biography, a moment when we can see fashions changing and can wonder what style and form will prevail, what the prevailing perimeters of the genre's voice for the next decade or two will be – Backscheider (1999: 159)

1.1 Inleiding en Motivering

In hul ondersoek na die hardnekkigheid waarmee die patriargie oor kultuurgrense en sosiopolitieke omwentelings heen voortleef, het feministiese letterkundiges 'n groot bydrae tot die Poststrukturalisme gelewer. Hulle wend hulle ook tot die (meestal onbewuste) invloed van argetipiese figure in mites wat die patriargale literatuur onderlê. Deur te wys op die bydrae hiervan tot die instandhouding van die vrou se tradisioneel onderhorige rol, poog feministe om mites te herskep sodat 'n eie literatuurtradisie tot stand kan kom. Daarmee beoog hulle positiewe koersaanpassings in vrou se lopsbesinning en -bestemming.

Ondanks verskeie biografiese verkenings van die lewe en dood van Ingrid Jonker is daar nog nie uit 'n gendergebaseerde invalshoek na haar lewenskeuses en poëtika gekyk soos na vroueskrywers in die Anglo-Amerikaanse literatuur nie. Daarbenewens is die eksperimentele aard van die feministiese biografie by uitstek geskik vir 'n intertekstuele benadering soos deur Kristeva gepostuleer.

1.2 Nut en aktualiteit van die studie

Biografie is onmisbaar as 'n soort geskiedskrywing, veral in tye van groot verandering, wat al hoe meer 'n inherente kenmerk van die wêreld word. Dit geld veral ook vir Afrikaners in die lig van die groot sosiopolitieke verskuiwings wat die afgelope dekade in die land plaasgevind het. Die skrywer W.A. de Klerk (1966: 26) het hom in 'n huldeblyk kort ná die dood van Ingrid Jonker só daaroor uitgelaat:

Om te weet wie ons is, is om te weet wáár en wannéér ons is. Daarmee word die metafisika weer vermenslik, d.w.s. dit word 'n biografiese onderneming. Op die keper beskou, is dit eintlik wat met elke stuk verhalende letterkunde gebeur wat tot durende waarde kom.

Jonker is een van daardie kunstenaars wat skynbaar nie “met rus” gelaat kan word nie. Is die periodieke herinterpretasie van haar lewe toe te skryf daaraan dat sy, in die woorde van Hambidge (1994a: 8), die “hartstaal van die universele mens praat”, of is dit “'n poging tot demistifikasie van 'n mite” in die lig van haar tragiese einde? Waarskynlik het albei verklarings iets met die obsessie te doen, maar Jonker se werk kan nooit “skoon” gelees word nie (Hambidge 1994b: 2).

Met hierdie studie word aan die hand van 'n sprokie en toegepaste Jungiaanse teorie, 'n blik uit 'n nuwe invalshoek op die bekende lewensgeskiedenis van die “gedoemde” Afrikaanse digter verkry. Deur ook aan te toon hoe Ingrid Jonker se biografiese gegewens aansluit by Kristeva se teorie van pre-oedipale vroulike identiteitsvorming, word 'n vrugbare kruisbestuwing tussen skynbaar uiteenlopende dissiplines soos feministiese literatuurstudie, sielkunde, mitologie en biografie verkry.

Hoewel die gebruik van mitologie as strukturerende element in die roman hoofsaaklik met Modernistiese skrywers geassosieer word, is dit volgens Malan (1992: 315) steeds gewild by kontemporêre skrywers om aan te sluit by klassieke werke soos dié van Dante, Shakespeare of Cervantes. Die klassieke tekste word dan mites in eie reg. Op hierdie wyse kom 'n veelbetekenende intertekstuele gesprek ter sprake. Die Jonkergeskiedenis met sy mitiese proporsies leen hom uitstekend tot so 'n “intertekstuele gesprek”. Daar kan selfs van “multitekstualiteit” gepraat word.

1.3 Oorsig oor verwante biografiese literatuur

Biografiese gegewens oor ander vroue vir sover dit lig kan werp op Jonker as fokuspersoon en om die werkwyse van ander biograwe te ondersoek, sal kortliks verskaf word. Daar sal gekyk word na:

- 1.3.1 die vroueskrywers Virginia Woolf, Sylvia Plath, Anne Sexton en Marina Tsvetaeva wat almal selfmoord as raakpunt met Jonker het;
- 1.3.2 vroue wat hulle eie skryftalent in diens van hul mans se loopbane opgeoffer het soos Zelda Fitzgerald, Sonya Tolstoi, Jane Carlyle en Emma Hardy;
- 1.3.3 vroue wie se problematiese verhoudings met hul vaders 'n negatiewe invloed op hulle loopbane as skrywers gehad het soos Jean Stafford en Penny Cloutte.

1.4 Aannames

In hierdie studie sal van die volgende standpunte af uitgegaan word:

- 1.4.1 Een van die wesenskenmerke van die feministiese biografie is dat daar 'n verskeidenheid biografieë oor een persoon geskryf kan word wat almal ewe veel bestaansreg het. Die verwysingsraamwerk, seleksieproses en invalshoek van die biograaf beïnvloed die lewensbeskrywing wat uit die historiese gegewens saamgestel word. Daar word dus aanvaar dat die “ware feite” 'n problematiese konsep is, want selfs die outobiograaf onthou subjektief en selektief. Getrou aan die aard van die feministiese benadering gee hierdie studie nie voor om absolute geldigheid te hê of die laaste woord oor Jonker te spreek nie.
- 1.4.2 Kunsuitinge kan nie sonder meer biografies geïnterpreteer word nie, maar afleidings oor die waarskynlike persoonlikheid en lewensomstandighede van die kunstenaar kan tog daaruit gemaak word. In die geval van belydenisdigters in die algemeen en Ingrid Jonker in die besonder, toon hierdie soort digkuns 'n noue verwantskap met die outeur se lewensomstandighede.
- 1.4.3 Omdat Feminisme op 'n kontinuum tussen gematig en radikaal lê, kan geen duidelike afbakening gemaak word tussen hedendaagse biografieë oor vroue en feministiese biografieë nie, maar solank eersgenoemde 'n oorwig van feministiese kenmerke vertoon, word dit as feministies beskou. Biografieë met mans as fokuspersone kan feministiese kenmerke vertoon (wat ook tekenend van postmodernistiese geskrifte is) en die konvensionele derhalwe naby aan

die feministiese biografie bring, maar kan uit die aard van die emansipasie-oogmerk van die Feminisme nie volkome feministies wees nie.

1.5 Probleemstelling

Wat is die aard en werkwyse van die feministiese biografie en hoe kan so 'n biografie oor die Afrikaanse digter Ingrid Jonker daar uitsien?

Subprobleme

- 1.5.1 Hoe verskil die konvensionele literêre biografie van dié uit 'n feministiese perspektief?
- 1.5.2 Wat is die invloed van die stereotipering van geslagsrolle in die gemeenskap op vroue in die algemeen en kunstenaars soos Jonker in die besonder?
- 1.5.3 Tref 'n biograaf gewoonlik 'n ander balans tussen 'n vroulike fokuspersoon se ervarings en haar emosionele beleving daarvan as in die geval van 'n manlike fokuspersoon en vind feministiese biograwe¹ die tradisionele liniêre vertelstyl geskik vir die uitbeelding van 'n vrou se lewe?
- 1.5.4 Hoe versoen feministiese biograwe hulle met die subjektiewe aard van die tekssoort en hoe gebruik hulle hul eie insigte om die persoonlikheid en leefwêreld van die fokuspersoon ten beste na vore te laat kom?
- 1.5.5 Watter invloed het mitiese oerverhale, bevolk deur figure wat menslike stereotipes help vorm het, op kreatiewe vroue in die patriargale samelewing?

¹ Vir die doel van hierdie studie word die manlike vorm gebruik wanneer na die konvensionele biograaf verwys word en die vroulike vorm wanneer na die feministiese biograaf verwys word, maar dit impliseer nie dat biograwe van verskillende geslagte nie albei soorte biografieë kan skryf nie. Wanneer na die leser verwys word, sal die manlike én vroulike vorm gebruik word.

Met spesifieke verwysing na Ingrid Jonker:

- 1.5.6 Watter invloed het die patriargale samelewing met inbegrip van ekonomiese faktore, die heersende Afrikanerpolitiek en –verstedeliking waarbinne Jonker geleef het, op haar beleving van haar kunstenaarskap gehad?
- 1.5.7 Wat is die omvang van Jonker se rol as kultusfiguur in die inspirasie van ander skrywers en watter plek neem sy in die Afrikaanse kanon in? Hoe het hierdie plek sedert haar dood verander?

1.6 Begripsverklarings

Die definisies van kernterme soos dit in die navorsingsvoorstel gebruik word, word hieronder gegee.

1.6.1 Feminisme

Dit is die stryd teen die patriargie in al sy vorms soos dit manifesteer in interaksie tussen mans en vroue en soos dit gevorm en bevestig word in kommunikasie en kulturele en produksieprosesse in die samelewing (O' Sullivan *et al* 1994: 221). Taal word as belangrike instrument beskou in die voortsetting, maar ook die verandering van genderpolitiek en is daarom 'n belangrike fokuspunt vir die feministiese literatuurstudie.

1.6.2 Fokuspersoon

'n Fokuspersoon, in hierdie studie, is die persoon oor wie se lewe 'n biografie handel.

1.6.3 Gender

Gender is die sosiokultureel-gekonstrueerde differensiasie tussen die manlike en vroulike geslag, 'n term wat aandui dat dit, in teenstelling met biologiese verskille, verander kan word. Gendereienskappe van mans en vroue word volgens spesifieke kodes wat in 'n sosiale en historiese konteks geld, tot 'n spesifieke genderidentiteit gesosialiseer (O' Sullivan e.a. 1994: 220).

1.6.4 Geslagsrol

Grense waarbinne die gemeenskap in 'n sosiokulturele konteks verwag dat iemand op grond van sy/haar geslag moet optree en funksioneer, staan bekend as geslagsrolverwagtings. Binne die patriargale sisteem hou hierdie roltoekenning noue verband met mag.

1.6.5 Intertekstualiteit

Dit is die interaktiewe ontmoeting (dialoog) tussen twee of meer betekenisstelsels of “tekste” binne 'n enkele teks of uiting. Behalwe die skrywer se bewustelike bedoeling, bly die vorige betekenis volgens Kristeva steeds aktief inwerk op die nuwe betekenis sodat geen teks “skoon” gelees kan word nie. Bakhtin gebruik die term “dialogisme” om te verwys na hierdie dialoog tussen tekste (Morris 1993: 197).

1.6.6 Lewensdraaiboek

'n Sielkundige bloudruk vir die intrige van 'n individu se lewe wat baie aan 'n teaterdrama herinner, word vasgelê in die vroegste kinderjare uit boodskappe van ouers en ander gesagsfigure. Die individu speel sy/haar draaiboekrol kompulsief uit met slegs 'n vae bewustheid van die programmatigheid daarvan en kan dit slegs met moeilik verworwe insig verander (James & Jongeward 1971: 69).

1.6.7 Liminaliteit

Feministiese teoretici verwys dikwels na 'n soort drumpeltoestand tussen verskillende denkrigtings, tye of geesteswêreldes waarin vroue hulle meermale bevind. *Liminality* is 'n posisie midde-in die oorgang van een stadium na 'n volgende en impliseer die bereidwilligheid om 'n gemaksonne vir nuwe horisonne te verlaat en die gepaardgaande onsekerheid vir groei te benut (Heilbrun 1999: 35).

1.6.8 Mites en sprokies

Mites bevat oertemas wat standhoudende waarhede oor menslike ervaring tot 'n gekonsentreerde en daarom kragtige vorm distilleer. Wanneer die begrip “mite” in die literatuur ter sprake kom, is dit die ekwivalent van prefigurasie omdat dit ook legende, geskiedenis en die literêre tradisies van die onlangse verlede omvat (Malan 1992:

316). In hierdie verhandeling word mites meestal in 'n Jungiaanse sin gebruik: dit is, draers van die wesenskenmerke van menslike prototipes (of argetipes). Daarom oefen mites 'n belangrike rigtinggewende, maar grootliks onbewuste invloed uit op die gedrag van kontemporêre lede van 'n sosiale groep of kultuur. Sprokies blyk meer spesifieke manifestasies van mites te wees. Mites het 'n onderliggende sielkundige doelwit terwyl sprokies sosiale situasies uitbeeld wat uiting gee aan vrese en die menslike behoefte aan klinkklare oplossings (Sellers 2001: 9).

1.6.9 Patriargie

Dit is die sosiale orde waarin manlike belange en mag verskans is en vroue ondergeskik gestel word aan manlike outoriteit.

1.7 Teoretiese onderbou

1.7.1 Psigoanalise

'n Verskeidenheid teorieë word ter aanloop van die feministiese literatuurstudie ondersoek, soos die patriargaal gesentreerde psigoanalitiese beskouings van Freud, Lacan en ander. Aangesien die psigoanalise 'n beskrywing (*description*) van die vorming van genderidentiteit gee en nie 'n voorskrif (*prescription*) daarvoor nie, dien dit vir feministe as beginpunt om die onderhorige posisie van vroue te verander.

1.7.2 Feminisme

In die verhandeling word kortliks gefokus op die verskille in die benaderings van eksponente van die twee hoofstrome binne die Feminisme. Amerikaanse feministe soos Showalter, Heilbrun en Spender beywer hulle vir veranderings aan die literêre kanon. Oor die algemeen is hierdie stroom egter meer prakties en gerig op die verbetering van die sosiale posisie van vroue. Die Franse feministiese tradisie, by monde van Kristeva, Cixous en Irigaray, gaan teoreties te werk in hul dekonstruksie van sogenaamde “manlike” taalgebruik om die speelveld gelyk te maak vir vroue en om hulle 'n eie taalgebruik te laat vind.

1.7.3 Intertekstualiteit

Alle taaluitings is volgens Kristeva (sien *intertekstualiteit* by begripsverklarings) die ontmoetingsplek van minstens twee tekste: sosiale betekenis en onbewuste begeerte (Moore 1993: 151). As dit dan onvermydelik is dat die bewustelik bedoelde teks konnotasies het wat ander (sub)tekste by taalgebruikers oproep, is besluit om by die skryf van hierdie biografiese greep oor Ingrid Jonker ook ander relevante tekste te gebruik om in dialoog met die hoofteks te tree en so nuwe lig daarop te werp.

Die volgende subtekste sal in die biografiese greep oor Ingrid Jonker figureer:

- Estés se interpretasie van die sprokie “Die Rooi Skoene”;
- Berne se konsep van 'n lewensdraaiboek (*script*) soos beskryf in *script analysis*, 'n onderafdeling van sy sielkundige teorie *Transactional Analysis* (TA);
- Pearson se ses argetipes waarmee die held(in) op die lewensreis identifiseer om tot individuasie (of selfverwesenliking) te kom en
- Farran se oortuiging dat die vooropgestelde doelwit van die biograaf 'n bepalende invloed op die biografiese data uitoeven.

1.7.4 Die staat van liminaliteit (*liminality*)

Die geestesingesteldheid wat die drumpeltoestand (onder *begripsverklarings* bespreek) kenmerk, is een van die belangrikste feministiese uitgangspunte oor lewensbeskrywing. Grense word voortdurend getoets en oorgesteek, bestaande maniere van kyk en doen word bevraagteken en herondersoek. Kristeva se siening van die optimale posisie vir vroue (en die vrouebeweging) as 'n gedurig veranderlike staat van intertekstuele dialoog tussen die onbewuste semiotiese of moeder-orde en die sosiale, simboliese of vader-orde, sluit hierby aan.

1.8 Data wat vir die biografie bestudeer is

Weens die feit dat Jonker se persoonlike korrespondensie, wat steeds die onderwerp van omstredenheid bly, ná haar suster Anna se dood aan die Nederlandse letterkundige Gerrit Komrij verkoop en landuit geneem is, kon dit nie benut word nie. Waar primêre data wel beskikbaar is, is dit gebruik.

Primêre data: Jonker se gedigte en gepubliseerde briewe en outobiografiese opstelle. Daar bestaan verskillende weergawes van sommige gedigte. Vir die doel van hierdie studie word die 1975-uitgawe van Versamelde Werke gebruik tensy anders vermeld.

Sekondêre data: Gegewens afkomstig van bloedverwante, medekunstenaars, kollegas en vriende soos vervat in biografiese werk (veral twee verhandelings), die media, gedramatiseerde materiaal en literatuurgeskiedenis.

1.9 Hoofstukindeling

Die res van hierdie verhandeling word soos volg ingedeel:

Hoofstuk 2: Die konvensionele literêre biografie

'n Oorsig oor die aard, historiese ontwikkeling, vereistes en funksies van die konvensionele literêre biografie en die problematisering daarvan deur die Postmodernisme.

Hoofstuk 3: Die feministiese literatuurbenadering

Verskillende feministiese en verwante literatuurbenaderings wat as teoretiese onderbou dien vir die eksperiment in feministiese biografie wat daarop volg.

Hoofstuk 4: Die feministiese biografie

Die ontwikkeling en kenmerke van die feministiese biografie onder die invloed van die Postmodernisme. Die benadering van Backscheider (onder die opskrif *feminist pressures*) dat feministiese biografie steeds by die konvensionele tekssoort hoort en wel as 'n positiewe ontwikkeling daarop, word onder meer bespreek.

Hoofstuk 5: Verwante literatuur en tersaaklike terme en teorieë

Aanverwante en relevante literatuur wat lig werp op fokuspersone wat raakpunte met Ingrid Jonker het. Haar status as buitestaander, *poet maudit*, kultusfiguur en haar plek in die Afrikaanse literêre kanon kom ter sprake sowel as die rol en invloed van mites in die literatuur oor vroue. Die uitleg wat Estés aan die sprokie “Die Rooi Skoene” gee en die konsep van 'n lewendraaiboek soos gepostuleer deur Berne in sy teorie

Transactional Analysis, word breedvoerig bespreek as die twee belangrikste vormgewende elemente in die biografiese greep. Die argetipes waarmee die mens in sy/haar verskillende ontwikkelingstadia identifiseer op sy/haar reis van die wieg na die graf (soos deur Pearson gepostuleer), kom ter sprake. Farran se teorie oor die aandeel van biograaf en fokuspersoon in die uitbeelding van laasgenoemde òf as inisieerder òf as slagoffer van omstandighede, word kortliks bespreek.

Hoofstuk 6: 'n Eksperimentele feministiese uitbeelding van Jonker se lewe

'n Greep uit Ingrid Jonker se lewe waarin die ooreenkomste met die keuses van die weeskind in “Die Rooi Skoene” aangetoon word. Inhoudsanalises word van sekere Jonkertekste gemaak word ter illustrasie van raakpunte met genoemde tekste.

Hoofstuk 7: Gevolgtrekking en verdere navorsingsmoontlikhede.

Die hoofstuk val in twee afdelings uiteen, naamlik 'n oorsig oor antwoorde op die aanvanklike probleemstelling en subprobleme, gevolg deur aspekte wat hieruit voortspruit as fokus vir verdere navorsing.